

УДК 347

DOI 10.37749/2308-9636-2021-5(221)-4

В. В. Цюра,професор кафедри цивільного права
Інституту права КНУ імені Тараса Шевченка,
доктор юридичних наук

ОСОБЛИВОСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «КОРИСТУВАННЯ» ТА «ТРИМАННЯ» В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

У статті аналізуються питання юридичного співвідношення понять «тримання» та «користування» відповідно до національного законодавства України. Досліджуються історичні передумови становлення і правова регламентація відповідних понять у законодавствах зарубіжних країн, зокрема таких як: Німеччина, Франція, Нідерланди, Італія тощо. Окремо аналізується європейська судова практика у справах щодо власності, в яких характеризуються досліджувані поняття. Встановлено, що розглядаючи заяви про порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав і основоположних свобод 1950 р., суд зіштовхувався не лише зі справами, в яких заявників фактично позбавляли майна шляхом експропріації та/або націоналізації, а й зі справами, в яких таке позбавлення було визнано ним de facto.

Ключові слова: цивільне право, користування, тримання, Конвенція про захист прав і основоположних свобод.

«Тримання речі» як юридичне поняття відоме нам ще з давніх часів, а саме з часів Римської імперії, якраз тоді й набуло розвитку римське право, витоки якого використовуються і сьогодні. В епоху римського права тримання речі носило назву «detention» і означало фактичне володіння річчю без такого наміру (володіння на основі договору з іншою особою, взагалі несамостійне, а також і володіння несвідоме).

Володіння відрізняється від тримання двома характеристиками. По-перше, тримання, як правило, короточасне, тоді як володіння встановлюється на тривалий термін. По-друге, ці права відрізняються за суб'єктивним критерієм. Якщо володіння пов'язане з наміром володіти річчю «для себе», тобто особа суб'єктивно усвідомлює, що ця річ його, то при триманні особа володіє річчю не як своєю, «не для себе». Таким чином, у змісті права тримання відсутній означений суб'єктивний елемент. Практичне значення відмінності володіння і три-

мання виражалося в тому, що в той час, як власники (possessores) захищалися від усіляких незаконних посягань на річ безпосередньо самі, орендар як «тримач від чужого імені» міг отримати захист тільки за посередництвом власника, від якого отримана річ. Цим розкривається соціальне значення такої побудови: відсутність власницького захисту орендаря, необхідність для нього звертатися за допомогою до власника дозволяли власнику сильніше експлуатувати орендаря, який належав зазвичай до малозабезпечених верств населення.

До початку XX ст. стався остаточний перехід від суб'єктивної римської теорії володіння, яка приймала до уваги *animus rem sibi habendi*, до об'єктивної, визнаючи гідними абсолютного захисту і власників без «повного» права власності. Першим на такий рішучий крок наважився в 1896 р. німецький законодавець. Відповідно до Німецького цивільного уложення [1], власниками вважаються орендарі, наймачі, зберігачі та ін-

ші особи, які отримали річ за договором на час (§ 868 НЦУ). Не визнавалися власниками лише так звані *Besitzdiener* — наймані працівники, які отримали майно у зв'язку з виконанням своїх трудових обов'язків (§ 855 НЦУ). Через 11 років німецькому прикладу наслідував швейцарський законодавець (§ 920 ШЦК), що також прирівняв у праві на захист всіх фактичних володільців до власників і не зробив навіть винятку для *Besitzdiener*.

Можна відзначити, що таке розширення кола власників більшою мірою характерно для законодавств країн германської правової сім'ї (ФРН, Швейцарія), які зазнали сильного впливу пандектної системи права. У країнах же романської сім'ї законодавець, зачарований концепцією *ratio scripta* («втільнення писаного розуму») римського права, як і раніше проводить чітку межу між володінням і триманням, як це зроблено у французькому ЦК 1804 р. [2]. Подібним чином вирішується питання в Італії, де, відповідно до ЦК 1942 р. [3], «простий власник користується власницьким захистом лише в разі насильницького або таємного позбавлення володіння, якщо до того ж майно не знаходиться в його руках з огляду на службу або гостинність». Володіння і тримання розрізняються також за законом провінції Квебек (ст. 921 ЦКК) [4] і в Нідерландах (ст. 3, 107 ЦКН).

Щодо користування річчю, то потрібно розуміти, що особа набуває річ (майно) у власність з метою задоволення особистих інтересів. Цей інтерес власника полягає в отриманні вигоди або користі від користування річчю (майном). Саме через користування реалізується призначення речі. Римлянами право користування визначалось як право споживати річ та її плоди будь-якими способами для досягнення певної мети. У праві користування реалізується мета права власності, яку можна визначити як здобування або вилучення з речі тих вигод, в яких полягає її економічне призначення. Є також точка зору, за якою право користування — це можливість експлуа-

тації речі, здобування з неї корисних властивостей для задоволення не лише особистих, а й суспільних потреб.

Видається, що найбільш вдало суть права користування можна розкрити, послуговуючись терміном «отримання», що є синонімом терміна «одержання». Це можна пояснити тим, що в практичному розумінні здобути корисні властивості неможливо саме за «користування». Наприклад, у ст. 189 ЦК України [8] для розкриття суті продукції, плодів та доходів використовуються, відповідно, терміни «виробляти», «добувати», «одержувати» або «приносити»: «Продукцією, плодами та доходами є все те, що виробляється, добувається, одержується з речі або приноситься річчю». Тобто, відповідно до цієї норми, «продукція — виробляється», «плоди — добуваються», «доходи — одержуються». Слід зазначити, що встановлене законом розмежування щодо плодів та доходів не здається таким вже необхідним. Адже терміном «отримання» («одержання») охоплюється і термін «добування». Термін «отримання» є актуальним для застосування щодо будь-якого виду речей. Беручи до уваги наведені аргументи, ключовим терміном для визначення суті права користування варто визначити термін «отримання». На цій підставі можна сформулювати основну ознаку права користування, що полягає у можливості власника отримувати (одержувати) користь, корисні властивості від належної йому речі. Також вченими наголошувалося на меті права користування. Метою права користування є задоволення матеріальних і культурних потреб, причому не завжди лише особистих, а й суспільних.

Що стосується європейської судової практики у справах щодо власності, то спочатку потрібно наголосити, що за змістом ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [5] (далі — Конвенція) кожному гарантується право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на

умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Втручання в право на мирне користування власністю включає в себе підхід, який визначається через концепцію «трьох правил» (позбавлення власності, контроль за користуванням та загальне правило), принцип законності, суспільний і загальний інтерес, пропорційність (співмірність) та суміжні питання (справедливий баланс, компенсація, межі дозволеного втручання або обмеження прав особи державою (процедурні чинники, вибір заходів, основні питання, що стосуються тесту справедливого балансу, питання, що стосуються заявника, компенсація за втручання у власність як елемент справедливого балансу тощо). Виходячи з вищезазначеного, можна дійти висновку, що в Протоколі № 1 все ж застосовується поняття «право користування», а не «тримання».

Розглядаючи заяви про порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, суд зіштовхувався не лише зі справами, в яких заявників фактично позбавляли майна шляхом експропріації та/або націоналізації, а й зі справами, в яких таке позбавлення було визнано ним *de facto*. Однією з таких справ є справа Спорронг і Льюнрот проти Швеції (*Sporrong and Lönnroth v. Sweden*) [6], заяви № 7151/75, № 7152/75, рішення від 23.09.1982 р., рішення від 18.12.1984 р. (справедлива сатисфакція). У цій справі суд дійшов висновку, що хоча фактичної експропріації не відбулося, та заявники не були позбавлені майна, обмеження, накладені на їх майно державою, а саме видані державою дозволи на експропріацію щодо маєтку Спорронг строком на 23 роки та щодо майна пані Льюнрот строком на 8 років, а також заборони на будівництво строком на 23 та 12 років відповідно, фактично призвели до того, що право заявників на власність виявлялося відкличним і таким, що за певних умов могло бути скасоване. На думку суду, всі наслідки заходів, про які йдеться, впливають з обмеженої можливості власників розпорядитися своїм майном. До цих наслідків призвели обмеження,

встановлені стосовно права власності, які зробили це право відкличним і позначилися на вартості цієї нерухомості. Проте, втративши певною мірою свій зміст, таке право не зникло. Наслідки згаданих заходів не є такими, щоб можна було прирівняти їх до наслідків позбавлення майна. Суд зауважує з цього приводу, що заявники мали змогу й надалі користуватися своїм майном, а також що «хоча продати у Стокгольмі нерухомість, якої стосувалися дозволи на експропріацію та заборони на будівництво, було складніше, незважаючи на це, можливість продажу існувала».

У справах Котенч проти Угорщини, Агро-Пахт Кфт. проти Угорщини і Сзайкі Мезогаздашагі Зрт проти Угорщини [7], суд виніс одне з головних рішень щодо права власності. 13 жовтня 2020 р. суд виніс три рішення у справах зі схожими фактичними обставинами. Справи стосувалися законодавчих змін, що позбавили заявників прав на користування земельними ділянками сільськогосподарського призначення. З 1 січня 2013 р. контракти між угорськими фізичними особами щодо встановлення майбутніх прав на користування сільськогосподарськими землями, за винятком тих, що укладаються між найближчими родичами, були законодавчо визнані недійсними внаслідок внесення змін, що містяться в розд. 7 угорського Закону № СХХІІІ 2012 р. «Про внесення змін до деяких актів про сільське господарство». З метою припинення цих прав користування сільськогосподарськими землями Парламент Угорщини ухвалив Перехідний закон, розділ 108 якого припинив *ipso iure* усі права користування (узуфрукту) земельними ділянками сільськогосподарського призначення станом на 1 травня 2014 р., за винятком прав, встановлених між найближчими родичами. Це призвело до того, що заявників позбавили прав користування сільськогосподарськими землями, оскільки вони не були близькими родичами власників земельних ділянок. У лютому 2014 р. різні скарги подали до Конституційного суду Угорщини звернення проти положень

Перехідного Закону, аргументуючи тим, що припинення *ex lege* законно набутих прав користування без будь-якої компенсації або перехідного періоду порушує конституційний захист права власності. 21 липня 2015 р. Конституційний суд Угорщини встановив, що законодавець не передбачив спеціальних правил для компенсації збитків, що виникають унаслідок припинення прав користування *ex lege*. Отже, Конституційний суд Угорщини визнав наявність антиконституційної помилки, що виникла внаслідок того, що законодавцем не було передбачено режиму врегулювання цієї ситуації. Конституційний суд Угорщини закликав законодавця вирішити проблему не пізніше 1 грудня 2015 р., проте станом на 26 березня 2017 р. уряд так і не створив схеми компенсації.

Суд вирішив, що були порушені права заявників на мирне володіння майном за ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції. Суд зазначив, що в цих справах, беручи до уваги короткий перехідний період та відсутність будь-якої компенсаційної схеми, навіть маючи на увазі широку свободу, надану державі під час здійснення реформи, втручання у права заявників було непропорційним меті. Отже, вжиття непропорційного заходу, особливо без будь-якої схеми компенсації, не задовольняє вимог охорони майна згідно зі ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції. Водночас суд повторив, що втручання у мирне користування майном має забезпечити «справедливий баланс» між суспільними інтересами та основними правами особи. Зокрема, має існувати розумне співвідношення пропорційності між використовуваними засобами та метою, яку прагнуть досягти у будь-який спосіб, який позбавляє людину її майна. Можемо дійти висновку, що користування майном є однією з правових гарантій, які повинні гарантуватися кожною державою.

В Україні на законодавчому рівні також використовується термін «користування майном». Згідно з ч. 1 ст. 316 ЦК України правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відпо-

відно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Статтею 317 цього Кодексу визначено зміст права власності, який полягає у тому, що власникові належать права володіння, користування та розпорядження своїм майном. Водночас правовий режим майна суб'єктів господарювання встановлено ст. 133 Господарського кодексу України (ГК України), в якій, зокрема, визначено, що основу цього режиму становлять право власності та інші речові права — право господарського відання, право оперативного управління. Господарська діяльність може здійснюватися також на основі інших речових прав (права володіння, права користування тощо), передбачених ЦК України.

Також в Україні передбачена можливість набути право власності на плоди, продукцію, доходи, одержані в результаті користування річчю. За змістом ст. 775 ЦК України наймачеві належить право власності на плоди, продукцію, доходи, одержані ним у результаті користування річчю, переданою у найм. У свою чергу, землекористувачам належить право власності на посіви і насадження сільськогосподарських та інших культур, на вироблену продукцію та право використовувати у встановленому порядку для власних потреб наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф, ліси, водні об'єкти, а також інші корисні властивості землі. Такі права землекористувачів визначено у ст. 95 Земельного кодексу України (ЗК України). Вирішуючи спори, які виникають із приводу набуття права власності на плоди, продукцію, доходи, посіви і насадження, суди повинні виходити з того, що виникнення права власності на плоди, продукцію, доходи, одержані в результаті користування річчю, чинне законодавство пов'язує із користуванням річчю (ст. 775 ЦК України), а на посіви і насадження сільськогосподарських та інших культур — із користуванням земельною ділянкою (ст. 95 ЗК України).

Спир про відшкодування збитків за безпідставно зібраний урожай кукурудзи роз-

глянуто судами у справі № 911/1779/17 [9]. У зазначеній справі приватно-орендне сільськогосподарське підприємство подало позовну заяву про стягнення з фізичної особи — підприємця збитків у розмірі вартості урожаю кукурудзи, через те, що відповідач незаконно заволодів урожаєм кукурудзи, посіяної та вирощеної позивачем, однак зібраної відповідачем. Рішенням місцевого господарського суду від 29.08.2017 р., залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 22.01.2018 р., у задоволенні позову відмовлено. Прийняті у справі № 911/1779/17 рішення попередніх судових інстанцій КГС ВС залишив без змін [10], відхиливши аргументи позивача щодо права власності на спірний урожай кукурудзи, оскільки особливості виникнення права власності на посіви і насадження, визначені ЗК України, пов'язують виникнення такого права з правомірним користуванням земельною ділянкою. У цьому випадку позивачем не доведено права користування земельними ділянками, на яких зібрано спірний урожай.

В Україні передбачається можливість захисту права користування річчю. За змістом ст. 391 ЦК України власник майна має право вимагати усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпоряджання своїм майном. У розумінні положень наведеної норми право власності може бути порушено без безпосереднього вилучення майна у власника. Власник у цьому випадку має право вимагати захисту свого права і від особи, яка перешкоджає йому користуватися та розпоряджатися своїм майном, тобто може звернутися до суду з негативним позовом. Позивачем за негативним позовом може бути власник або титульний володілець, у якого перебуває річ, щодо якої відповідач ускладнює здійснення повноважень стосовно користування або розпорядження, а відповідачем — лише та особа, яка перешкоджає позивачеві у здійсненні його законного права користування чи розпорядження річчю. Підставою для подання негативного позову є вчинення особою перешкод власникові у реалізації ним повнова-

жень розпорядження або (та) користування належним йому майном. Відповідні дії особи повинні мати характер триваючого правопорушення, наявного у момент подання позову. Як убачається із наведеного, на підставі ст. 391 ЦК України, тобто шляхом усунення перешкод у здійсненні власником права користування та розпоряджання своїм майном, право власності може бути захищено лише в разі доведення факту його порушення.

Так, у справі № 916/1711/17 фізична особа — підприємець просила суд зобов'язати об'єднання співвласників багатоквартирного будинку усунути перешкоди у користуванні власністю позивача (вбудовано-прибудованим магазином) шляхом знесення паркану, охоронної будки, тросу; заборонити відповідачеві у подальшому встановлювати будь-які огороження або юніпаркери з будь-якого боку будинку; стягнути з відповідача на користь позивача суму матеріальних збитків і моральної шкоди. Рішенням місцевого господарського суду від 11.09.2017 р. цей позов задоволено частково, зобов'язано відповідача усунути перешкоди позивачеві у користуванні власністю шляхом знесення металевих воріт і закріпленого між охоронною будкою та стовбуром тросу, що перекриває проїзд до будинку. В решті позову відмовлено. Апеляційний господарський суд постановою від 09.11.2017 р. зазначене рішення у частині задоволення позовних вимог скасував та у задоволенні позову відмовив повністю. Здійснюючи касаційне провадження у справі № 916/1711/17, КГС ВС виходив із того, що у наведеному випадку в діях відповідача не встановлено правопорушення, яке би мало триваючий характер і було наявним на момент подання позову, а також не доведено наявності у відповідача намірів у майбутньому вчиняти дії, які би порушували права позивача [11].

Із усього вказаного, можемо дійти висновку, що термін «тримання речі» є більш поширеним у країнах германської правової системи. В Україні використовується термін «користування річчю». Аналогічний термін використовує і ЄСПЛ, адже користування прописано у

ст. 1 Першого протоколу до Конвенції. Також суттєвою відмінністю тримання речі від користування річчю є те, що згідно з підходом законодавців германської правової системи та римського права, на нормативному рівні не завжди за-

кріплюється можливість утримувача здійснити захист речі. Натомість в Україні захист права на користування річчю може здійснити особа, яка на законних підставах нею користується.

Список використаної літератури

1. Bürgerliches Gesetzbuch: Neugefasst durch Bek. v. 2.1.2002 I 42, 2909; 2003, 738; zuletzt geändert durch Art. 16 G v. 29.6.2015 I 1042. URL: <http://www.gentze-im-internet.de/bundesrecht/НЦУ/gesamt.pdf>.
2. Civil Code (Napoleon Ed.): as of 21 March 1804. URL: http://www.napoleon-series.org/research/government/c_code.html.
3. Codice Civile Italiano: approvato con Regio Decreto 16 marzo 1942, (n. 262). URL: <http://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:regio.decreto:1942-03-16;262>.
4. Civil Code of the Netherlands (Burgerlijk Wetboek): revised in 1992. URL: <http://www.dutchcivillaw.com/civilcodegeneral.htm>.
5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
6. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_098#Text.
7. (Kothencz v. Hungary, заява № 29258/16, рішення від 13 жовтня 2020 р.), (Agro-Pacht Kft. v. Hungary, заява № 31185/14, рішення від 13 жовтня 2020 р.), (Szajki Mezogazdasagi Zrt v. Hungary, заява № 11100/15, рішення від 13 жовтня 2020 р.).
8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
9. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71860914>.
10. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72939080>.
11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73596407>.

References

1. Bürgerliches Gesetzbuch: Neugefasst durch Bek. v. 2.1.2002 I 42, 2909; 2003, 738; zuletzt geändert durch Art. 16 G c. 6/29/2015 I 1042. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/NCU/gesamt.pdf>.
2. Civil Code (Napoleon Ed.): As of 21 March 1804. URL: http://www.napoleon-series.org/research/government/c_code.html.
3. Codice Civile Italiano: approvato con Regio Decreto 16 marzo 1942, (n. 262). URL: <http://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:regio.decreto:1942-03-16;262>.
4. Civil Code of the Netherlands (Burgerlijk Wetboek): revised in 1992. URL: <http://www.dutchcivillaw.com/civilcodegeneral.htm>.
5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
6. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_098#Text.
7. (Kothencz v. Hungary, application № 29258/16, decision of 13 October 2020), (Agro-Pacht Kft. V. Hungary, application № 31185/14, decision of 13 October 2020), (Szajki Mezogazdasagi Zrt v. Hungary, application № 11100/15, decision of 13 October 2020).
8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
9. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71860914>.
10. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72939080>.
11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73596407>.

Цюра В. В. Особенности соотношения понятий «пользование» и «содержание» в гражданском праве.

В статье анализируются вопросы юридического соотношения понятий «содержание» и «пользование» в соответствии с национальным законодательством Украины. Исследуются исторические предпосылки становления и правовая регламентация соответствующих понятий в законодательстве зарубежных стран, в частности таких как: Германия,

Франция, Нидерланды, Италия и др. Отдельно анализируется европейская судебная практика по делам о собственности, в которых характеризуются исследуемые понятия.

Ключевые слова: гражданское право, пользование, содержание, Конвенция о защите прав человека и основных свобод.

Tsiura V. V. Peculiarities of the relationship of concepts «use» and «hold» in civil law. The issues of legal correlation between the terms of «holding» and «usage» according to the national legislation of Ukraine is analyzed in the article. The historical preconditions of formation and legal regulation of the appropriate terms in the legislations of foreign countries in particular such as: Germany, France, the Netherlands, Italy, etc. are researched. At the same time, the European case law in property cases, which characterize the researched terms, is analyzed. It is set that considering applications for violation of Art. 1 of the Protocol No. 1 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the court faced not only cases in which the applicants were in fact deprived of their property by expropriation and / or nationalization, but also cases in which such deprivation was deemed to be de facto. The legal nature of the term of «usage» based on the legal regulation of this term in various legal acts of Ukraine, is researched additionally. It is identified that resolving disputes arising from the acquisition of ownership of fruits, produces, income, sowings and plantings, the courts must proceed from the fact that the emergence of ownership of fruits, products, income derived from the use of the thing, the current legislation connects with the use of the thing (Article 775 of the Civil Code of Ukraine), and for sowings and plantings of agricultural and other crops — with the use of land (Article 95 of the Land Code of Ukraine). It is identified that the term «holding a thing» is more common in the countries of the German legal system. In Ukraine, the term «usage of a thing» is used. The ECtHR uses an analogous term, as usage is enshrined in Article 1 of Protocol No. 1 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Also, a significant difference between holding the thing and using the thing is that according to the approach of the legislators of the German legal system and Roman law, the ability of holder to protect the thing is not always enshrined on the normative level. Instead, in Ukraine, the protection of the right to use a thing can be exercised by a person who legally uses it.

Key words: civil law, use, possession, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.